

Stav a perspektivy výzkumu raně středověkých sídelních aglomerací v Čechách a na Moravě

Ivana Boháčová

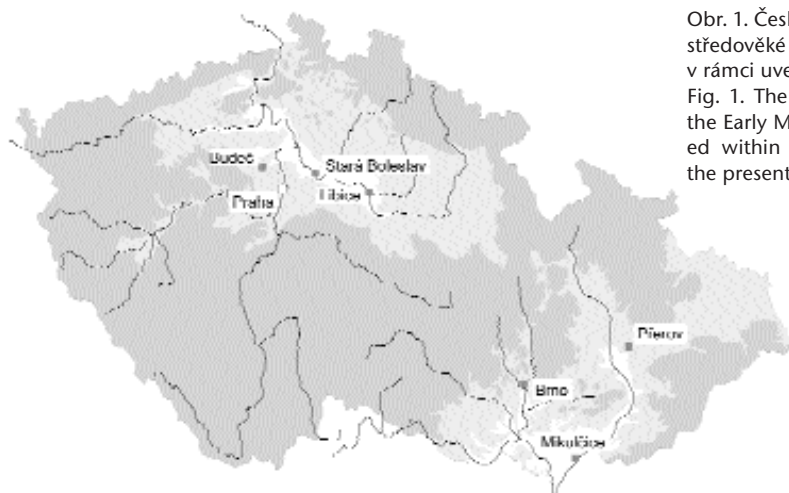
Nejstarší období geneze státních útvarů na území našeho státu a jejich raný vývoj jsou spjaty s *hrady raného středověku*¹, které plnily funkci politických, správních, ekonomických a náboženských center. Vytvářely spolu s osídlením ve svém bezprostředním okolí více či méně členitou sídelní aglomeraci, jež se podílela na zajišťování těchto funkcí. Hrady raného středověku stály z pochopitelných důvodů v popředí zájmu československé historiografie, zejména v poválečném období, a záhy se staly předmětem cíleného archeologického výzkumu. Významné a nečekané objevy zděné sakrální architektury a početné nálezy hrobového inventáře výjimečné kvality, které přinesly plošné terénní odkryvy moravských lokalit, tento zájem jen podpořily. Na tzv. systematické výzkumy řady českých a moravských hradů raného středověku v 70. letech plynule navázaly rozsáhlé záchranné akce v areálech historických měst, z nichž mnohá měla svůj počátek v aglomeracích stejného typu. Bohaté a kulturně-historicky mimořádně cenné soubory archeologických pramenů, které takto byly v průběhu 2. pol. 20. stol. získány, byly pak vesměs představeny jen formou předběžných zpráv či jako součást populárně naučné literatury. Zůstávají tak dosud ve své většině bez základního vědeckého vyhodnocení i zpřístupnění odborné veřejnosti. Navíc je dnes zřejmá nezbytnost přehodnocení jak některých z dosud přejímaných závěrů, tak metodiky vyhodnocování a způsobu prezentace archeologických pramenů. Důvodů je celá řada: Primární interpretace, nepodpořené řádnou argumentací či detailním zpracováním a publikací získaných pramenů, vstupovaly a nadále vstupují do dějepisných rekonstrukcí naší minulosti, z nichž je lze již jen obtížně vytěsnit. Chybějí materiálové edice pramenů. Větší pozornost bývá věnována jen vybraným okruhům dílčích otázek vytržených z kontextu studia celé lokality nebo některým typům nálezů. Upřednostňována bývají témata, jejichž atraktivnost je zárukou publicity a snazšího přístupu k finanční podpoře; řešení klíčových otázek se tak mnohdy ocitá na „druhé koleji“.

Na okraji zájmu stojí zejména ty součásti centrálních aglomerací, které lze negativně vymezit vůči akropoli, tedy opevněné či neopevněné komponenty aglomerací mimo *vnitřní hrad*. Ten byl zřejmě především centrem rezidenčním (rezidence ve smyslu vyčleněného sídla příslušníků vládnoucí vrstvy a případně s ní bezprostředně spjatých lidí), na rozdíl od *areálů vnějších*, nacházejících se mimo prostor vymezený opevněním akropole. Vnější areály poskytovaly příhodný prostor pro sídla a obydlí té části společnosti, která se na zajišťování chodu hradu a jeho funkcí podílela v celé další široké škále sociální hierarchie, včetně vrstvy nesvobodných. V těchto areálech předpokládáme významné zastoupení neagrárních ekonomických funkcí. Soustavná pozornost nebyla dosud věnována ani široké škále dokladů každodenního života člověka raného středověku, které právě tyto areály provázejí.

Nezbytnost pojmenování tohoto problému a aktuálnost jeho řešení vyplývá ze skutečnosti, že výsledky revizních výzkumů či pokusy o začlenění nově získávaných poznatků do zběžně formulovaných, ale faktograficky málo podložených představ o historické minulosti, vedou většinou ke značné korekci, či dokonce k odmítnutí předchozích závěrů, a to jak v dílčích otázkách, tak v měřítku epoch a historických událostí. S reflexí této závažné skutečnosti se ale v současné archeologii setkáváme zatím jen zřídka.

Nejasný zůstává způsob organizace velkomoravských center i chronologie, podoba a organizace lokalit považovaných za oporu utvářející se přemyslovské státní moci. Absolutní datování raně středověké keramiky, z níž především vychází časové určení archeologicky zachycených jevů, je ve všech jejich fázích dlouhodobě rozkolísané. Tento stav není často reflektován a užíváním *osobních chronologií*, které nejsou jednoznačně definovány, vznikají nespojitě dílčí obrazy minulosti. Aktuálnost

¹ Tento termín se v odborné literatuře prosazuje vedle vžitého termínu *hradiště*, a to zejména v případech, kdy se archeologie zabývá funkcí centrálních lokalit raného středověku.

Obr. 1. Česká republika – raně středověké lokality studované v rámci uvedeného projektu.
Fig. 1. The Czech Republic – the Early Medieval sites studied within the framework of the presented project.

řešení těchto otázek a důraz na kritiku pramene vzrůstá samozřejmě jak s narůstajícím objemem nově získávaných informací, tak s pokračujícím procesem poznání a s možnostmi, které nám současný výzkum a jeho mezioborová dimenze přináší (např. výsledky dendrochronologie).

Prezentovaný projekt je zaměřen zvl. na problematiku funkcí, časového i prostorového vymezení vnějších areálů raně středověkých aglomerací, definování shod, rozdílů i vzájemných vztahů mezi jednotlivými komponentami aglomerací (tj. včetně centra), a také na posouzení zvláštností každé z aglomerací. Prvým krokem projektu, jehož možnosti jsou limitovány rámcem tří let a rozsahem finanční podpory GA ČR, je bilance dosavadního stavu a formulace perspektiv výzkumu významných moravských a českých lokalit raného středověku. Tento základní přehled je předmětem následujícího bloku příspěvků a prvotním výstupem projektu, který má – vedle základní sumarizace dosavadních nálezů a poznatků včetně jejich prostorového aspektu – umožnit komparaci metodických postupů, užívané terminologie, chronologických východisek i volbu další strategie výzkumu.

Konkrétními tématy, k jejichž poznání lze v současné etapě studia přispět především, jsou otázky prostorového vymezení jednotlivých areálů a definice rozsahu sídelní aglomerace jako celku, synchronizace vývoje jednotlivých komponent aglomerací i v měřítku územních celků (alespoň) v rovině archeologické chronologie (tj. podle keramických horizontů), existence opevnění a sakrální architektury, sledování dokladů výrobních aktivit, kvalitativních i kvantitativních rozdílů v hmotné kultuře apod.² Výběr lokalit, které jsou do projektu začleněny, nemohl být vzhledem k daným podmínkám veřejné soutěže systematický; odráží spíše připravenost jednotlivých členů týmu zabývat se danou problematikou a ztotožnit se se základními cíli projektu, tj. vytvořit platformu pro věcnou diskusi, koordinaci a spolupráci při řešení obdobných témat vícegeneračního studia centrálních lokalit.

Stat' je úvodem do problematiky řešené projektem podporovaným v l. 2005–2007 GA ČR, reg. č. 404/05/2671.

² Společnou vlastností studovaných areálů je skutečnost, že tvořily kteroukoliv ze součástí aglomerace s výjimkou vnitřního hradu – akropole. Jako pomocný pracovní název byl pro tyto vnější části areálů, pro něž bývá bez jednoznačné definice užíváno označení předhradí, podhradí, případně předpolí či zázemí, zvolen termín *nerезidenční*, a to i přes jeho diskutabilnost a nejednoznačnost. Alternativou tohoto pojmu je označení *vnější areály*, a je otázkou další rozpravy, podaří-li se v tomto bodě dospět ke konsenzu. Rozrůzněné je ovšem i vnímání pojmu *zázemí*, které v různých pojetích představuje jak rozsáhlé ekonomicky využívané zájmové území, tak bezprostřední okolí hradu, i termínu *sídelní aglomerace*, jehož obecný význam odpovídá výraznému soustředění sídel s dominantním postavením centra.

The stage and prospects of research into Early Medieval settlement agglomerations in Bohemia and Moravia

The earliest period in the genesis and development of a state entity in the territory of what is now the Czech Republic is linked to *Early Medieval strongholds*, which fulfilled the functions of political, administrative, economic and religious centres. These and the settlements in their immediate vicinity formed settlement agglomerations that were articulated to a greater or lesser degree, which contributed to ensuring that these functions were secured.

Understandably, the strongholds of the Early Middle Ages came to the forefront of the interest of Czechoslovak historiography, particularly after the Second World War, and soon became the subject of targeted archaeological investigation. The significant and unexpected discovery of masonry sacral architecture and numerous finds of grave inventories of outstanding quality that were brought by the open-area excavation of Moravian sites merely served to fuel this interest. The extensive rescue interventions undertaken within historic towns, many of which have their origins in agglomerations of the same type, built on the systematic excavations of a series of Czech and Moravian strongholds during the 1970s. The rich and culturo-historically exceptional assemblages of archaeological source material obtained through such salvage operations over the second half of the 20th century was universally published only in the form of preliminary reports or in the popular instructional literature. They therefore remain for the most part without any basic scientific evaluation having been performed upon them, and without having been made available to the professional public. Today, moreover, the need for a re-evaluation not only of some of the hitherto accepted conclusions reached, but also of the methodology of the evaluation and means of presentation of the source material, is clear. There are many reasons for this. A primary interpretation, unsupported by regular argument or detailed processing and the publication of the source material recovered, entered into, and continues to enter into, the historical reconstruction of the past, and can be ousted only with great difficulty. There are no material editions of the source material. Greater attention was paid to a select range of component questions, removed from the context of the study of the sites as a whole, or to certain finds types. Priority was given to those themes attractive enough to guarantee publicity and readier access to financial support; the resolution of key questions was thus consigned to the back burner.

It is those parts in particular of the central agglomeration that can be negatively delimited towards the ‘acropolis’ that are at the periphery of interest, i.e. those fortified or unfortified components of the agglomeration lying outside the *inner stronghold*. The latter was evidently primarily a residential centre (in the sense of being the residence or seat of members of the ruling class, and perhaps of those closely linked to them), unlike the *outer area*, which lay beyond the space delimited by the ‘acropolis’ fortifications. These outer wards offered a space suitable for the seats and dwellings of those parts of society that contributed to ensuring the functioning of the castle, covering a broad range in the social hierarchy – including the unfree. A significant presence of non-agrarian economic functions is presumed in these areas. Systematic attention has not yet been directed even towards the wide range of evidence for the everyday life of the Early Medieval person that accompanies these areas.

The need to spell out this problem, and the actuality of its resolution, stem from the fact that the results of revisory research or attempts to incorporate newly-acquired knowledge into the generally formulated, but factually poorly rooted, view of the historical past lead in general to considerable correction – or even outright rejection – of conclusions previously reached, both as regards component questions and at the scale of the era and historical events. Reflection on this serious issue are, however, still rare in modern archaeology.

Amongst issues remaining uncertain are the means by which the Great Moravian centres were organised, and the chronology, form and organisation of sites believed to have been buttresses of the growing power of the Přemyslids during the period in which the Bohemian state was forming. The absolute dating of Early Medieval ceramics, on which the chronological determination of archaeologically identified phenomena rests above all else, is unsteady in all phases. This situation is often not reflected, and the use of *personal chronologies* that are not clearly defined leads to the creation of irreconcilable, partial pictures of the past. The relevance of resolving such questions, and the emphasis on critiquing the source material, are of course

growing with the increasing volume of newly recovered information, as well as with the continuing process of cognition and the opportunities provided for such by modern research with an interdisciplinary dimension (e.g. the results of dendrochronological studies).

This project is directed in particular towards the *problematique* of the function and the spatial and temporal delimitation of the outer areas of Early Medieval agglomerations, the definition of agreements, differences and interrelationships between particular agglomeration components (i.e. including their centres) and on an assessment of the particular features of each agglomeration. The first step in the project, the potential of which is limited by the three-year framework and the extent of the financial support from the Grants Agency of the Czech Republic, is to assess the present state of, and to formulate a perspective on, research into important Moravian and Bohemian sites of the Early Middle Ages. This basic overview is the subject of the block of contributions that follows, and the first output of a project that – in addition to providing a basic summary of the finds and information recovered to date and their spatial aspects – should make possible a comparison of the methodological approaches, the applied terminology and chronological starting points used to date, and the election of a strategy for further research.

The specific themes to which contributions to the understanding of which can be made at this stage of the project are in particular questions of the spatial delimitation of individual areas and the definition of the extents of settlement agglomerations as a whole. The synchronisation of the development of the individual agglomeration components, including at the scale of the territorial whole, (at least) at the level of an archaeological chronology (i.e. according to ceramic horizons), the existence of fortifications and sacral architecture, the tracing of evidence of agricultural and non-agricultural activities, qualitative and quantitative differences in the material culture etc.¹ The selection of those sites included within the project could not, given the conditions of the open competition, be systematic, and reflects rather the preparedness of the individual team members to delve into the given problems, and to identify with the basic aims of the project, to wit, the creation of a platform for meaningful discussion, co-ordination and collaboration in the resolution of period themes in the multigenerational study of central places.

English by *Alastair Millar*

IVANA BOHÁČOVÁ, Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4, CZ-118 01 Praha; bohacova@arup.cas.cz

¹ A common feature of the study areas is the fact that they are formed of any part of the agglomeration with the exception of the inner stronghold or 'acropolis'. The term *non-residential* has – despite its debatable applicability and non-straightforwardness – been applied as an auxiliary, working term for these outer parts of the areas, which have previously been termed without any clear definition baileys, settlements beneath the walls, wards, forefields or hinterlands. An alternative to this term is to refer to *outer areas*, although whether a consensus will form around this is a question for further discussion. The meaning of the term *hinterland* also varies – it has been taken as representing either an extensive, economically exploited area of interest, and the immediate surroundings of a stronghold; equally, the term *settlement agglomeration* has been interpreted variously, its general meaning being a conspicuous concentration of settlements with a dominantly set centre.